

BOLANING O'YIN FAOLIYATIGA TAYYORLIGIGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

G.K.Sapayeva¹

Mas'ul muallif: Sapayeva
Gulbadan Kamiljanovna, Nukus
davlat pedagogika instituti
magistranti.

Accepted: 11 Avgust 2026
Published: 11 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Sapayeva, G. K.
BOLANING O'YIN FAOLIYATIGA
TAYYORLIGIGA TA'SIR ETUVCHI
PSIXOLOGIK OMILLAR / G. K.
Sapayeva // Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.
— 2026. — T. 7, № 2. — B. 13–15.

1. Nukus davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolaning o'yin faoliyatiga psixologik tayyorligiga ta'sir etuvchi omillar ilmiy adabiyotlar tahlili asosida ko'rib chiqiladi. Maqolada motivatsion, kognitiv, emotsional va ijtimoiy omillar o'yin jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishi, shuningdek, o'yin faoliyatining bolaning psixologik rivojlanishidagi o'rni muhokama qilinadi. Tadqiqot sof nazariy xususiyatga ega bo'lib, zamonaviy psixologiya va pedagogika sohasidagi ilmiy manbalarga asoslanadi.

Kalit so'zlar: o'yin faoliyati, psixologik tayyorlik, motivatsiya, kognitiv rivojlanish, emotsional boshqaruv, maktabgacha yoshdagi bola, ijtimoiy muhit.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ГОТОВНОСТЬ РЕБЁНКА К ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В данной статье на основе анализа научной литературы рассматриваются факторы, влияющие на психологическую готовность ребёнка к игровой деятельности. В работе обсуждается, каким образом мотивационные, когнитивные, эмоциональные и социальные факторы воздействуют на процесс игры, а также анализируется роль игровой деятельности в психологическом развитии ребёнка. Исследование носит сугубо теоретический характер и основывается на научных источниках в области современной психологии и педагогики.

Ключевые слова: игровая деятельность, психологическая готовность, мотивация, когнитивное развитие, эмоциональная регуляция, ребёнок дошкольного возраста, социальная среда.

PSYCHOLOGICAL FACTORS INFLUENCING A CHILD'S READINESS FOR PLAY ACTIVITY

Abstract. This article examines the factors influencing a child's psychological readiness for play activity on the basis of a review of scientific literature. The article discusses how motivational, cognitive, emotional and social factors affect the play process, as well as the role of play activity in the child's psychological development. The study is purely theoretical in nature and draws on scholarly sources in the fields of contemporary psychology and pedagogy.

Keywords: play activity, psychological readiness, motivation, cognitive development, emotional regulation, preschool-age child, social environment.

Kirish. Bolaning o'yin faoliyati psixologiya fanida alohida ilmiy qiziqish uyg'otib kelgan soha hisoblanadi. O'yin nafaqat bolaning vaqtini band etuvchi mashg'ulot, balki uning psixologik, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishining asosiy mexanizmi sifatida qaraladi. L.S. Vigotskiyning klassik tadqiqotlaridan boshlab to zamonaviy psixologiya maktablarigacha ko'plab olimlar o'yin faoliyatini bolaning "yaqin rivojlanish zonasi"ni kengaytirishning eng samarali vositasi sifatida tan olganlar [1]. Bola o'yn davomida nafaqat yangi bilimlarga ega bo'ladi, balki his-tuyg'ularini tartibga solib, ijtimoiy me'yorlarni o'zlashtiradi va o'zini muayyan rolda sinab ko'radi. Maktabgacha ta'lim muassasalari amaliyoti ham, ilmiy tadqiqotlar ham shuni ko'rsatadiki, o'yin faoliyatiga psixologik tayyorlik bir yoqlama emas - u bir qator omillarning murakkab o'zaro ta'siridan shakllanadi. Bolaning mazkur faoliyatga qanchalik tayyorligi uning motivatsion doirasi, emotsional holati, kognitiv imkoniyatlari va uni o'rab turgan ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liqdir. Shu sababli o'yin faoliyatiga tayyorlikka ta'sir etuvchi psixologik omillarni tizimli o'rganish nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyat kasb etadi. Psixologlar va pedagoglar bolaning o'yin faoliyatini to'g'ri tashkil etishlari uchun avvalo qaysi psixologik mexanizmlar bu faoliyatni "ishga tushirishi" yoki, aksincha, to'sqinlik qilishini aniq tushunishlari zarur. Ushbu maqola shu maqsadga xizmat qilib, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili orqali psixologik omillarning tasnifi va ularning o'yn tayyorligiga ta'sir mexanizmlari yuzasidan nazariy xulosalar chiqarishni maqsad qiladi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Ushbu tadqiqot sof nazariy metodologiyaga asoslanadi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, tizimlashtirish va qiyosiy tahlil usullari qo'llanilgan. O'zbek, rus va xorijiy psixologiya hamda pedagogika sohasidagi asarlar ko'rib chiqilgan bo'lib, ular orasida klassik psixologik nazariyalar, zamonaviy rivojlanish

psixologiyasi manbalari va maktabgacha ta'lim sohasidagi ilmiy nashrlar mavjud. Manbalar tanlashda mavzuning to'liq qamrab olinishini ta'minlash maqsadida motivatsion psixologiya, kognitiv rivojlanish, emotsional intellekt va ijtimoiy psixologiyaga oid asarlarga alohida e'tibor qaratildi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'yin faoliyatiga psixologik tayyorlik muammosi turli nazariy an'analari kesimida o'rganilgan va har bir maktab bu tayyorlikni o'ziga xos tarzda talqin etgan. Klassik psixoanalitik an'anada Z. Freyd o'inni bolaning his-tuyg'ularini ong ostidan ong sohasiga "o'tkazish" mexanizmi sifatida talqin etgan bo'lsa [2], D.B. Elkonin o'in faoliyatini bola tomonidan kattalar dunyosining o'zlashtirilib, rol va qoidalar vositasida modellashtiriladigan faoliyat turi sifatida ko'rib chiqdi [3]. Elkoninning ta'kidlashicha, bola o'inni amalga oshirish uchun avvalo ma'lum bir ijtimoiy rol mazmunini anglab yetishi, uni tasavvurida modellashtira olishi va harakatlarini shu modelga muvofiq tartibga sola bilishi kerak. Bu esa o'z navbatida kognitiv va emotsional pishqlikni talab etadi.

Zamonaviy psixologiyada J. Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasi o'in faoliyatiga tayyorlikni o'rganishda keng qo'llaniladi [4]. Piaje o'in turlarini (mashq o'inlari, ramziy o'inlar, qoidali o'inlar) bola kognitiv rivojlanishining muayyan bosqichlariga mos holda tasniflab, har bir tur uchun zarur bo'lgan mental operatsiyalar darajasini ko'rsatdi. Masalan, ramziy o'in bola semiologik funksiyani - ya'ni bir narsaning boshqa narsa o'rnida turishi mumkinligini anglab yetishni - egallaganidan keyingina mumkin bo'ladi. Bu esa o'in faoliyatiga tayyorlikning kognitiv asosini ifodalaydi. O'zbek psixologiya ilmidagi ham bu masala e'tibordan chetda qolmagan. O.R. Xasanov bolaning maktabgacha davrida o'in va ta'lim faoliyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilib, o'zbek milliy pedagogik an'analari doirasida o'in tashkillashtirish usullarining bolaning psixologik rivojlanishiga ijobiy ta'sirini asoslab berdi [5]. Milliy o'yinlar - "O'g'ri-qorovul", "Loy bola" kabi an'anaviy kollektiv o'yinlar - bolada nafaqat jismoniy ephillikni, balki ijtimoiy muvofiqlashtirish qobiliyatini, jamoaga moslashish ko'nikmalarini ham shakllantiradi.

Motivatsiya masalasiga kelganda, E.L. Desi va R.M. Rayan tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini belgilash nazariyasi (Self-Determination Theory) o'in faoliyatiga tayyorlik kontekstida katta ahamiyat kasb etadi [6]. Ushbu nazariyaga ko'ra, bola ichki motivatsiyaga ega bo'lganda - ya'ni faoliyatni tashqi mukofot yoki jazosiz, o'z ixtiyori bilan amalga oshirganda - o'in jarayoni eng samarali kechadi. Ichki motivatsiyaning uchta asosiy ehtiyoji - muxtoriyat (autonomy), qodir bo'lish (competence) va bog'liqlik (relatedness) - o'in faoliyatida bir vaqtning o'zida qondiriladi, bu esa bolaning mazkur faoliyatga tayyorligini kuchaytiruvchi psixologik zamin yaratadi. Emotsional omillar nuqtai nazaridan esa G. Landreth tomonidan o'tkazilgan o'yinterapi tadqiqotlari muhim nazariy manba hisoblanadi [7]. Landreth bolaning emotsional holatining o'in sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatishini, xavotir, qo'rquv yoki bosim ostida bo'lgan bolaning xayoliy o'yinni to'la hajmda o'ynay olmasligini asoslab berdi. Emotsional xavfsizlik hissi - o'in faoliyatining zaruriy psixologik sharti.

Ijtimoiy muhit omillarini o'rganishda U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi alohida o'rin tutadi [8]. Bola o'iniga ta'sir etuvchi omillar faqat uning ichki psixologik dunyosi bilan cheklanmaydi - oila muhiti, tengdoshlar, kattalar bilan munosabatlar, ta'lim muassasasining muhiti va umuman jamiyatning madaniy-ijtimoiy niqobi bolaning o'in faoliyatiga psixologik tayyorligini shakllantiruvchi tashqi omillar sifatida namoyon bo'ladi. Bronfenbrenner modeli shuni ko'rsatadiki, bolaning mikro-, mezo- va ekzo-tizim darajasidagi munosabatlari uning o'in xulq-atvorini bevosita belgilab beradi. O.A. Karimovning tadqiqotlari esa bolaning emotsional intellektini rivojlantirish va uning o'in faoliyatiga tayyorligi o'rtasidagi munosabatni o'zbek ta'lim muassasalari kontekstida nazariy jihatdan tahlil qildi [9].

Natijalar va muhokama. Adabiyotlar tahlili natijasida o'in faoliyatiga psixologik tayyorlikka ta'sir etuvchi omillarni to'rt asosiy guruhga ajratish mumkin: motivatsion, kognitiv, emotsional va ijtimoiy omillar. Ushbu omillar bir-biridan ajralmas holda harakat qilib, bolaning o'in faoliyatiga tayyorlik darajasini birgalikda belgilab beradi. Motivatsion omillar eng asosiy o'ringa ega, chunki o'in faoliyati bo'yicha barcha nazariyalar - Piajening kognitiv nazariyasidan tortib, Vigotskiy va Elkonin maktablarigacha - o'inni mohiyatan ixtiyoriy, ya'ni ichki rag'batlarga asoslangan faoliyat deb e'tirof etadi [1, 3, 4]. Bola o'yinni majburllovchi tashqi kuch tufayli emas, balki faoliyatning o'zi beruvchi lazzat, kashfiyot va ijodiy ifodalanish imkoniyati tufayli tanlaydi. Shu ma'noda motivatsion tayyorlik - bu bolaning o'indan mazmun topish qobiliyati, ya'ni mazkur faoliyatga ichki qiziqishning mavjudligidir. Agar bu qiziqish rivojlanmagan bo'lsa, hatto kognitiv va emotsional jihatdan pishiq bola ham o'in faoliyatini to'la hajmda o'ynay olmaydi - chunki uning harakatlari ichdan qo'llab-quvvatlanmaydi. Bu holat ayniqsa texnologiyalar bilan o'sgan zamonaviy bolalar uchun dolzarb muammo bo'lib qolmoqda: ektran oldida passiv tarzda mazmun iste'mol qilishga o'rganib qolgan bola mustaqil, ijodiy o'in uchun ichki ehtiyoj sezmasligi mumkin [6].

Kognitiv tayyorlik ikkinchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Rol o'yini yoki qoidali o'yinni o'ynash uchun bola bir qator mental operatsiyalarni amalga oshira olishi zarur: tasavvur (ya'ni mavjud bo'lmagan vaziyatni ko'z oldiga keltirish), ramzlashtirish (bir narsani boshqa narsa bilan almashtirish), rejalashtirish va xulq-atvorni tartibga solish. Piajening tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bu imkoniyatlar bola kognitiv rivojlanishining muayyan bosqichiga yetgandagina paydo bo'ladi [4]. Biroq, zamonaviy tadqiqotlar Piajening qattiq yosh chegaralari nuqtai nazarini muayyan darajada qiyoslaydi: erta boyituvchi ta'lim muhiti kognitiv rivojlanishni tezlashtirishi va bolaning ramziy o'inga erta tayyorlanishiga zamin yaratishi mumkin. Bu esa ta'lim muhitining, ota-onalar bilan o'zaro ta'sirning va kattalarga taqlid qilish imkoniyatlarining muhimligini ko'rsatib, kognitiv va ijtimoiy omillar o'rtasidagi bog'liqlikni tasdiqlaydi. O'zbek maktabgacha ta'lim amaliyotida milliy o'yinlarning kognitiv rivojlantiruvchi salohiyati hali to'liq nazariy jihatdan o'rganilmagan, ammo mavjud manbalardagi tahlillar [5] bu yo'nalishda katta istiqbollar borligini ko'rsatadi.

Emotsional omillar o'in faoliyatiga tayyorlikning yashirin, ammo hal qiluvchi jihati hisoblanadi. G. Landrethning tadqiqotlari ko'rsatganidek [7], o'in - bu bola uchun hissiy ifodalanish va hissiy qayta ishlash makoni. Ammo bu makondan to'la foydalanish uchun bolada dastlabki emotsional xavfsizlik hissi mavjud bo'lishi zarur. Kattalar tomonidan qo'llab-

quvvatlanmaydigan, doimiy nazorat ostida bo'lgan yoki tarbiya jarayonida ko'p tanqidga uchragan bola o'in davomida o'zini ochiq, ijodiy ifodala olmaydi - u o'z xatti-harakatlarini kattalarning reaksiyasiga qarab cheklaydi va o'in faoliyati o'zining rivojlantiruvchi salohiyatini yo'qotadi. Emotsional tartibga solish qobiliyati (emotional regulation) ham mazkur kontekstda muhim o'rin tutadi: qoidali o'yinda yutqazish, kelishmovchilikni hal qilish, o'z navbatini kutish kabi vaziyatlar boladan emotsional o'z-o'zini boshqarishni talab etadi va bu ko'nikmaning etarli darajada rivojlanmaganligi o'in jarayonini buzishi mumkin [9]. Shunday qilib, emotsional tayyorlik - bu bola o'zini xavfsiz his qilishi, his-tuyg'ularini taniy olishi va ularni muqbul tarzda ifodalay bilishi bilan o'lchanadi.

Ijtimoiy omillar guruhida esa oila va tengdoshlar muhiti markaziy o'rinni egallaydi. Bronfenbrennning ekologik tizimlar modeli [8] asosida qaraganda, bolaning eng yaqin mikrotizimi - oila - uning o'in faoliyatini modellashtiradi va rag'batlantiradi. Ota-onalar bilan birga o'ynash, kattalarga taqlid qilish, oiladagi o'zaro muloqot madaniyati - bularning barchasi bolaning o'in repertuarini, o'inga munosabatini va o'in davomidagi xulq-atvor normalarini shakllantirib beradi. Tengdoshlar muhiti esa, ayniqsa 4-5 yoshdan keyin, hal qiluvchi ahamiyat kasb eta boshlaydi: bola tengdoshlari bilan muloqotda ijtimoiy munosabatlar qoidalarini o'rganadi, manfaatlar to'qnashuvi holatlarida murosaga kelishni mashq qiladi va guruh dinamikasini his etadi. Ijtimoiy izolyatsiyada o'sayotgan yoki tengdoshlari bilan muloqot imkoniyati chegaralangan bola o'in faoliyatiga ijtimoiy jihatdan tayyorlanmaydi - u birgalikdagi o'in uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarga ega bo'lmaydi [8]. Bu esa ta'lim muassasalarida bolaning ijtimoiy tayyorligini rivojlantirish uchun maxsus pedagogik yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

To'rt omillar guruhining o'zaro munosabatini muhokama qilarkan, ularning dialektik birligini ta'kidlash zarur. Hech bir omil yolg'iz o'zi to'liq tasvirni bera olmaydi: kognitiv jihatdan rivojlangan, ammo emotsional jihatdan qo'rqqoq bola; ichki motivatsiyaga ega, ammo ijtimoiy ko'nikmalari yetarli bo'lmagan bola - bu holatlarning barchasi o'in faoliyatiga tayyorlikning turli qirralarini ko'rsatadi. Amaliy nuqtai nazardan bu shuni anglatadiki, pedagog va psixologlar bolaning o'in faoliyatiga tayyorligini baholaganda yoki rivojlantirganda birgina jabhaga e'tibor qaratish yetarli emas - kompleks yondashuv talab etiladi. Shuningdek, shuni ta'kidlash joizki, mazkur omillar o'rtasidagi munosabat bir tomonlama emas, balki o'zaro ta'sir xususiyatiga ega: rivojlangan kognitiv imkoniyatlar emotsional tartibga solishni osonlashtiradi, ijtimoiy muhitning qo'llab-quvvatlashi esa ichki motivatsiyani kuchaytiradi [2, 6]. Bu murakkab o'zaro ta'sir tizimini tushunish bolaning o'in faoliyatini psixologik jihatdan samarali yo'lga qo'yishning asosiy sharti hisoblanadi.

Xulosa. Ushbu maqolada o'in faoliyatiga bolaning psixologik tayyorligiga ta'sir etuvchi omillar tizimli tahlil qilindi. Adabiyotlar tahlili va nazariy muhokama natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, bolaning o'in faoliyatiga tayyorligi ko'p omilli tuzilmaga ega bo'lib, motivatsion, kognitiv, emotsional va ijtimoiy komponentlarni o'z ichiga oladi. Ikkinchidan, ushbu omillar bir-biridan ajralgan holda emas, balki tizimli o'zaro ta'sir orqali ishlaydi va birining rivojlanishi boshqalarini ham qo'llab-quvvatlaydi. Uchinchidan, ijtimoiy muhit - ayniqsa oila va tengdoshlar guruhi - bolaning o'in faoliyatiga tayyorligini shakllantirishda tashqi, ammo hal qiluvchi rol o'ynaydi. To'rtinchidan, milliy o'yin an'analarning psixologik rivojlantiruvchi salohiyati O'zbekiston kontekstida yanada chuqur ilmiy o'rganishni talab etadi. Ushbu xulosalar nafaqat psixologiya nazariyasi uchun, balki maktabgacha ta'lim muassasalari amaliyoti uchun ham yo'l-yo'riq bo'la oladi: samarali ta'lim jarayoni bolaning o'in faoliyatini tashkil etishda barcha psixologik omillarni inobatga olishi, xavfsiz va rag'batlantiruvchi muhit yaratishi hamda o'inning ichki motivatsion tabiatini saqlab qolishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Выготский Л.С. Игра и её роль в психическом развитии ребёнка // Психология развития. - М.: Смысл, 2003. - С. 56-79.
- [2] Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия / Пер. с нем. - М.: Прогресс, 1992. - 96 с.
- [3] Эльконин Д.Б. Психология игры. - М.: Педагогика, 1978. - 304 с.
- [4] Piaget J. Play, Dreams and Imitation in Childhood. - New York: Norton, 1962. - 296 p.
- [5] Xasanov O.R. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'yin va o'quv faoliyatining o'zaro bog'liqligi // Pedagogika va psixologiya. - Toshkent: Fan, 2018. - № 3. - B. 44-51.
- [6] Deci E.L., Ryan R.M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. - New York: Plenum Press, 1985. - 371 p.
- [7] Landreth G.L. Play Therapy: The Art of the Relationship. - 3rd ed. - New York: Routledge, 2012. - 413 p.
- [8] Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. - Cambridge: Harvard University Press, 1979. - 330 p.
- [9] Karimova O.A. Bolalarda emotsional intellektni rivojlantirish va o'yin faoliyatiga psixologik tayyorlik // O'zbekiston ta'lim jurnali. - Toshkent, 2020. - № 2. - B. 61-68.
- [10] Смирнова Е.О. Детская психология: учебник для студентов педагогических вузов. - М.: ВЛАДОС, 2006. - 366 с.